

MEÂNİ'L-KUR'ÂN'DA EL-AHFEŞ'İN ŞİİRLE İSTİŞHADDA BULUNDUĞU ĞARÎB KELİMELER

Süleyman M. KAYAGİL*

Özet

Ğarîb (işlek olmayan) kelimelerin izahı Ğarîbu'l-Kur'ân türündeki dilbilimsel tefsirlerin alanı olmakla beraber Meâni'l-Kur'ân türü eserlerde de Ğarîb kelimelerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu makalede, el-Ahfeş el-Evsat'ın *Meâni'l-Kur'ân* isimli dilbilimsel tefsirinde mananın tespiti için şiirle istişhada bulunduğu Ğarîb kelimeler ele alınmıştır. Aynı zamanda el-Ahfeş'in Ğarîb kelimelerle ilgili görüşleri ilk dönem dilcilerinin görüşleriyle karşılaştırılmak suretiyle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ğarîb Kelimeler, Meâni'l-Kur'ân, el-Ahfeş el-Evsat, Dilbilimsel Tefsir.

THE FOREIGN WORDS THAT AL-AHFESH SHOWS EVIDENCE WITH POEM IN MEÂNEE AL-QURÂN

* Dr., suleymankayagil@gmail.com

Abstract

Explanation of 'unused words' (garib) is the subject of linguistic interpretations as the branch as Garibul-Quran. Meanwhile works as Meanil-Quran (Meanings of Quran) put forward their opinions. In this article we will deal with some unused words which al-Ahflash al-Avsat in his book 'Meanil-Quran' touched upon and for explanation of meaning taken proofs from poems. At the same time al-Ahflash's opinions have been compared with the opinions of his time's linguistics. Additionally touched upon the al-Ahflash's poem and explained their authors and tried to define al-Ahflash criteria's in the selections of poems.

Key Words: Unused words (garib), Meanil-Koran, al-Ahflash al-Avsat, Linguistic interpretation.

Giriş

"Meânî" (المعاني) kelimesi, اللدنى lafzının çoğulu olup meâni'l-Kur'ân türü eserlerde "sözlük anlamı, etimoloji ve gramer ağırlıklı tefsir ve te'vil" manasında kullanılmaktadır¹. Meâni'l-Kur'ân; Kur'ân'da geçen Arapça ifade tarzları, kelimelerin sözlük manaları, kelime ve cümle irâbları esas alınmak suretiyle âyet-i kerîmelerin izah edildiği bir tefsir nevidir².

"Ġarîb" kelimesi ise, manası açık olmayan ve az kullanılan söz anlamında bir ıstılah olup, tefsir ilminde, kabileler arasındaki lehçe farklılıkları ve diğer dillerden Arapçaya geçerek Arapçalaşması sebebiyle anlaşılması güç olan kelimelere verilmiş bir isimdir³. Bu tür izaha muhtaç

¹ İsmail Durmuş, "Meânî", *DİA*, İstanbul-2003, XXVIII/204.

² et-Tayyâr Musâ'id b. Süleyman b. Nâsır, *et-Tefsîru'l-luğavîli'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârülbni'l-Cevzî, Riyad-1422/2001, s. 265.

³ Tehânevî Muhammed Ali, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-funûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Beyrut-1996, II/1250; Sadreddin Gümüş, "Ġarîbu'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu", *Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 5-6, İstanbul-1987-1988, s. 10-11.

kelimeleri bir araya getiren ve manalarını açıklayan tefsir kitaplarına "Ġarîbu'l-Kur'ân" tefsirleri denir⁴.

Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlamaya yönelik çabalar şeklinde ortaya çıkıp gelişen ilimlerden birisi olarak bilinen "lugavî tefsirler", Meâni'l-Kur'ân, Mecâzu'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân ve Ġarîbu'l-Kur'ân adı altında telif edilmiş tefsirlerdir. Yeni bir ekol oluşturmak suretiyle tefsire farklı bir boyut kazandıran bu nevi çalışmalar, ilk defa Kur'ân-ı Kerîm'in kelime ve cümle yapısına yönelik ilmî faaliyetler şeklinde ortaya çıkmıştır. Dilbilimsel yönün daha yoğun bir şekilde işlendiği bu tür eserler her ne kadar farklı isimlerle telif edilmişse de içerik itibariyle (hicrî ilk üç asırda yazılmış olanlar) birbirine benzerlik arz etmiştir⁵. Bununla beraber Ġarîbu'l-Kur'ânların nispeten de olsa, isim ve içerik olarak diğer lügavî tefsirlerden ayrı bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir⁶. Örneğin Meâni'l-Kur'ân'larda hem irâb, hem kelime manaları, hem de hazf-zıkr, tarîf-tenkîr gibi Arapların ifade biçimlerinden yola çıkarak, anlaşılması güç olan âyetlere mana verilmekteyken,⁷ Ġarîbu'l-Kur'ânlarda özellikle anlaşılması zor olan kelimelerin manaları açıklanmış, nadir durumlar hariç âyetlerin manaları ve irâbı üzerinde durulmamıştır⁸. Şunu da belirtmek gerekir ki, meâni'l-Kur'ân ve Ġarîbu'l-Kur'ân ilimlerinde eş zamanlı olarak müstakil eserler yazılırken, İ'râbu'l-Kur'ân ilmi, meâni'l-Kur'ân tarzı eserlerin içerisinde varlığını sürdürmüştür.⁹ Ebû Ubeyde (ö. 209/824)'nin *Mecâzu'l-Kur'ân*'ı ise nev-i şahsına münhasır bir eserdir. Onu

⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtu'l-Mufessirîn*, Bilmen Yay. İstanbul-1973, I/119.

⁵ Süleyman M. Kayagil, *el-Ahfeş el-Evsat ve Meâni'l-Kur'ân'ı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya-2013, s. 1.

⁶ Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı* (Hicri ilk üç asır), (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri-2009, s. 120.

⁷ et-Tayyâr, a.g.e., s. 265.

⁸ Sefer Hassanov, *Muhammed b. el-Hasan el-Mu'înî'nin "Levâmi'u'l-burhân ve kavâti'ulbeyân fi meâni'l-Kur'ân" Adlı Eserinin Tahlil ve Tahkiki*, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-2006, s. 2.

⁹ Sefer Hassanov, a.g.e., s. 2.

meâni'l-Kur'ân türü eserlere yakın bulanlar olduğu gibi ğarîbu'l-Kur'ân türü eserlere yakın bulanlar da olmuştur¹⁰.

Şiirle istişhad yönteminin daha sahâbe döneminden itibaren lafzın manasını öğrenme maksadıyla kullanıldığı bilinmektedir. Daha sonra başta Ğarîbu'l-Kur'ân türündeki eserler olmak üzere bütün tefsirlerde ğarîb lafızları izah maksadıyla Arap şairlerinin şiirlerine müracaatta bulunulmuştur. Aynı şekilde el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830)'ın *Meâni'l-Kur'ân*'da, eserinin esas amacı olan nahiv, sarf, lehçe farklılıkları, kıraat farklılıkları gibi konuları izah ederken, istişhadda bulunduğu beyit sayısı ekseriyeti Câhiliye şairlerine ait olmak üzere 317'dir. Sözü edilen bu beyitler, genel olarak sarf ve nahiv kurallarının tespiti maksadıyla istişhadda bulunmuş şiir bölümleridir.

el-Ahfeş, eserde birçok kelimenin lügat anlamını vermeye özen göstermiş,¹¹ ancak kelimenin manası muğlak veya tartışmalı olmadığı müddetçe, şiirle istişhadda bulunmamıştır. Bu sebeple olmalıdır ki, el-Ahfeş'in ğarîb kelimelerle istişhadda bulunduğu beyit sayısı istişhadda bulunduğu toplam beyit sayısına nispetle çok az bir kısım oluşturmaktadır. Müellifimizin istişhadda bulunduğu söz konusu ğarîb kelimelerin, bu tür kelimelerle ilgili çalışmaların özünü oluşturan Ğarîbu'l-Kur'ân nevi eserlerde de zikredildiğini görmekteyiz. Örneğin tespit edebildiğimiz kadarıyla el-Ahfeş'in şiirle istişhadda bulunduğu ğarîb kelimelerin ekseriyetini es-Sicistânî *Ğarîbu'l-Kur'ân*'ında da zikretmiştir.

¹⁰ Mustafa Karagöz, a.g.e., s. 122.

¹¹Meâni'l-Kur'ân'ın lügat yönünden tefsir edilmesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Süleyman M. Kayagil, *el-Ahfeş el-Evsat ve Meâni'l-Kur'ân*'ı, s. 96.

1. el-Ahfeş el-Evsat'ın Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), Basra'nın önde gelen nahiv imamlarından olup tam adı Ebu'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Basrî el-Ahfeş el-Evsat en-Nahvî'dir. Hicrî 130/747 ile 140/757 yılları arasında doğduğu tahmin edilen el-Ahfeş'in doğum yeri tam olarak bilinmemekteyse de yetiştiği ve ilmi derinlik kazandığı yer, döneminde kültür ve medeniyet merkezi olan Basra şehridir. En meşhur hocası, Basra dil mektebinin imamlarından olan Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyh (ö. 180/796)'tir. Ondan yaşça büyük olsa da hem seçkin talebesi hem de yakın arkadaşı olmuştur. *el-Kitâb* isimli nahivle ilgili ünlü eserinin hazırlanmasında Sîbeveyh'e önemli katkıda bulunmuş, hocasının vefatından sonra da *el-Kitâb*'ı ilk defa kendisi şerh etmiş ve talebelerine okutmuştur. Ebû Ömer Sâlih b. İshak el-Cermî (ö. 225/840), Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863) ve Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî (ö. 255/869) el-Ahfeş'in meşhur öğrencilerindendir¹².

1.2. Eserleri

Nahiv, arûz ve kâfiye alanında eserler yazdığı bilinen el-Ahfeş, kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla yirminin üzerinde eser telif etmiştir. Bunlardan *Ġarîbu'l-hadîs*, *Kitâbu'l-esvât*, *Kitâbu'l-erbaa*, *Kitâbu'l-evsat fi'n-nahv*, *Kitâbu ġarîbi'l-Kur'ân*, *Kitâbu'l-iştikâk*, *Kitâbu'l-lâmât*, *Kitâbu'l-mekâyîs*, *Kitâbu mesâili'l-kebîr*, *Kitâbu mesâili's-saġîr*, *Kitâbu'l-mulûk*, *Kitâbu'n-nevâdir*, *Kitâbu't-tasrîf*, *Kitâbu'l-vâhid ve'l-cem' fi'l-Kur'ân* ve *Kitâbu şerhi mesâiye* adlı eserleri günümüze ulaşmamış olan telifleridir. el-Ahfeş'in bize ulaşan dört kitabı bulunmaktadır. Bunlar *Meâni'l-Kur'ân*,

¹² Daha geniş bilgi için bkz. Kayagil, *el-Ahfeş el-Evsat ve Meâni'l-Kur'ân'ı*, s. 8, 47, 53, 71; "Əxfəşin Həyatı və Yaradıcılığı", *Bakü İslâm Üniv. Zaqatala Şubesi Dergisi*, Sayı 3, Zaqatala-2008, s. 99, 106.

Kitâbu'l-kavâfi, *Kitâbu'l-arûz* ve *Kitâbu Meâni's-şi'r* isimli eserleridir. Elimizdeki makalenin konusunu oluşturan *Meâni'l-Kur'ân*, sözü edilen bu dört eserden biridir.

Meâni'l-Kur'ân ilk defa Fâiz Fâris tarafından tahkik edilip 1979 yılında Kuveyt'te iki cilt halinde basılmıştır. Ardından Abd'ul-Emîr Muhammed Emîn el-Verd bu tahkikten habersiz olarak eseri bir daha tahkik etmiş ve 1985 yılında iki cilt olarak basmıştır. Daha sonra Hudâ Mahmud Karâe birinci tahkiki yetersiz bulmuş ve ikinci tahkikten habersiz olarak eseri üçüncü defa tahkik ederek 1990 yılında Kahire'de iki cilt halinde basmıştır. Nahiv, sarf ve kırâat yönüyle araştırmacıların ilgisini çeken *Meâni'l-Kur'ân*'ı Süleyman M. Kayagil doktora tezi olarak ele almış ve el-Ahfeş'in eserdeki metodunu araştırmıştır¹³.

2. Meâni'l-Kur'ân'da Şiirle İstişhadda Bulunulan Ğarîb Kelimeler

2.1. "Ânâ" Kelimesi (آَنَاءُ)

el-Ahfeş, ﴿آَنَاءُ اللَّيْلِ﴾ (Gece saatlerinde.../Âli-i İmrân, 113.) âyet-i kerîmesindeki آَنَاءُ kelimesinin tekilinin إِنِّي olduğunu söylemiş, bazılarının söz konusu kelimenin tekilini إِنِّي ve إِنُّو şeklinde söylediklerini ifade etmiştir.¹⁴ Bu kelimenin manasıyla ilgili

السَّالِكُ النَّعْرُ حَشِيًّا وَارِدُهُ فِي كُلِّ إِنِّي فَضَاهُ اللَّيْلِ يَتَعَمَلُ

(O [öyle bir yiğitti ki], oraya ulaşmanın her zaman korkunç olduğu ve orada bulunmanın gecenin nal giyinmesi gibi [gece boyu yürüme gerektirdiği] surlarda yürürdü.)¹⁵ beytini şahid gösteren müellif, ayetteki

¹³ Daha geniş bilgi için bkz. Kayagil, *el-Ahfeş el-Evsat ve Meâni'l-Kur'ân*'ı, s. 8, 47, 71, 73.

¹⁴el-Ahfeş el-Evsat Ebu'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade el-Mucâşî, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Abd'ul-Emîr Muhammed Emîn el-Verd, Âlemu'l-Kutub, Beyrut-2003, s. 350.

¹⁵ Bu beytin el-Mutenehhil el-Huzelî'ye ait olduğu rivayet edilmektedir. Tam adı, Mâlik b. Uvem b. Osman b. Hubeyş olan el-Mutenehhil Câhiliye şairlerindedir. Bkz. İbn

آفadesinin de aynı şekilde سَاءَاتُ اللَّيْلِ (gece saatleri) anlamına geldiğini ifade etmiştir¹⁶.

Ebû Ubeyde, bu beyti aynı konu için şahid göstermiş ve آء kelimesinin سَاءَة (vakit) anlamına geldiğini ifade etmiştir. Mukâtil b. Süleyman, İbn Kuteybe ve es-Sicistânî de aynı şekilde söz konusu kelimenin "vakit" anlamına geldiğini söylemişlerdir¹⁷.

2.2. "el-Hafd" Kelimesi (الْحَفْدُ)

el-Ahfeş, "وَالْيَاكَ نَسْعَى وَنَحْفِدُ" (Senin [rızanı] ve kulluğunu elde etmek için çalışırız.) ifadesindeki نَحْفِدُ kelimesinin نَحْمُ demek olduğunu, aynı şekilde الْحَفْدُ (hizmetçi) için نَحْمُ dendiğini ifade etmiş ve şu beyti şahid göstermiştir¹⁸:

حَفْدَ الْوَلَدِ دَيْبُهُنَّ وَأَسْلَمَتْ بِأَكْفِهِنَّ أَرْمَةَ الْأَجْمَالِ

(Hizmetçiler etrafında koşuşturur ve erkek develerin yularlarını [kullanmaları için] avuçlarıyla teslim ederler)¹⁹.

Manzûr Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, 1. Baskı, Beyrut-tsz., I/162; ez-Zebîdî es-Seyyid Muhammed el-Murteza el-Huseynî, *Tacu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, yyy.-tsz., XXXVII/111; İbn Hacer el-Askalânî Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Nuzhetu'l-elbâbfi'l-ekâb*, thk. Abdulaziz Muhammed b. Sâlih, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad-1989, II/200; ez-Ziriklî Hayruddîn, *el-A'lâm kâmûsu terâcim*, Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, Beyrut-2002, V/264.

¹⁶ el-Ahfeş el-Evsat, a.g.e., s. 350.

¹⁷ Mukâtil b. Süleyman Ebu'l-Hasen b. Beşîr, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferîd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lubnan-2003, I/187; Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuat Sezgin, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut-1981, I/102; İbn Kuteybe Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-1978, s. 382; es-Sicistânî Ebû Bekr Muhammed b. Azîz, *Kitâbu ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Edîb Abdulvâhid Cemrân, Dâru Kuteybe, yyy-1995, s. 69.

¹⁸ el-Ahfeş el-Evsat, a.g.e., s. 635-636.

¹⁹ Ebû Ubeyd el-Kâsim b. Sellâm (ö. 224/839) bu beyti el-Ehtal'a nisbet etmişse de el-Ehtal'ın divanında söz konusu beyit mevcut değildir. İbn Atiyye, beytin Cemîl b. Muammer'e ait olduğunu söylemektedir. el-Merzûkî, *el-Emâlî*'sinde beytin bulunduğu kasidenin tamamını vermiş ve Cemîl b. Muammer'e ait olduğunu kaydetmiştir. Bkz.

Halîl b. Ahmed, **الْحَدُّ** kelimesini "işte ve hizmette kolaylık" şeklinde anlamış ve yukarıdaki şiiri şahid göstermiştir²⁰. Ebû Ubeyde, el-Ahfeş'in *Meâni'l-Kur'ân*'ından önce yazdığı tahmin edilen *Mecâzu'l-Kur'ân* isimli eserinde yukarıdaki beyti **حَدَّةٌ** kelimesinin anlamıyla ilgili olarak şahid göstermiş ve şiirdeki **حَدَّ** kelimesinin "yardım eden ve hizmet eden" anlamında kullanıldığını ifade etmiştir²¹.

2.3. "İyâb" Kelimesi (إِيَابٌ)

el-Ahfeş, **﴿إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ﴾** (Doğrusu onların dönüşü bizedir./*el-Ğâşiye*, 25.) âyet-i kerîmesindeki **إِيَابٌ** masdarının **آب-يُؤَبُّ** fiilinden düzeltilmiş olup **الرُّجُوعُ** (dönüş) anlamına geldiğini söylemiş ve aşağıdaki beyti şahid göstermiştir²²:

فَأَلْقَتْ عَصَاهَا وَاسْتَجَبَّهَا النَّوَى كَمَا قَرَأَ بِيَدِهَا بِالْإِيَابِ الْمَسَافِرُ

(Misafir, geri dönüşü sebebiyle ferahladığı gibi, [kadın] değneğini attı ve orada karar kılmaya niyetlendi)²³.

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Ğarîbu'l-Hadîs*, thk. Muhammed Abdu'l-Muîd Hân, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut-1396, III/374; er-Râğib el-İsfahânî Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Mufredât elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk-tsz., I/245; İbn Atiyye Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğâlib, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan-1993, III/411.

²⁰ el-Ferâhîdî Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmerrâî, Beyrut-1988, III/185.

²¹ Ebû Ubeyde, a.g.e., I/364.

²² el-Ahfeş el-Evsat, a.g.e., s. 336.

²³ Bu beyit, Câhiliye döneminde Yemenli bir şair olan Muakkir b. Evs b. Himâr el-Bârikî (ö. 45/580)'ye aittir. Beyitteki **فَأَلْقَتْ عَصَاهَا** ifadesi, yolcunun menzile ulaştığında değneğini bırakmasından mülhem bir deyimdir. Bkz. ez-Ziriklî, a.g.e., VII/270; İbn Manzûr, a.g.e., XV/347.

Müellif buna ilave olarak aynı kökten gelen الأَوْبُ kelimesinin de "hakka dönen insan" anlamına geldiğini ifade etmiştir. el-Ahfeş'e göre, ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ "Ey dağlar! Onunla beraber tesbih edin./*Sebe*, 10.) âyetindeki أَيُّهَا kelimesi "tesbih edin" anlamına gelebileceği gibi, yukarıdaki mana gereği "hakka dönün" anlamına da gelebilir²⁴.

İbn Kuteybe, إِيَابُ kelimesinin "دَوْنُ" (dönüş) anlamına geldiğini söylemiştir. Ebû Ubeyde ve es-Sicistânî, أَوْبُ kelimesinin "رَجَعُ" (kesin dönüş yapan) anlamına geldiğini ve تَوَابُ (tövbe eden) demek olduğunu söylemişlerdir²⁵.

2.4. "Karaet Cenînen" ifadesi (قَرَأَتْ جَبِينًا)

el-Ahfeş, ﴿ثَلَاثَةَ فُرُوعٍ﴾ (Üç temizlenme müddeti./*el-Bakara*, 228.) âyetindeki فُرُوعٍ kelimesinin tekilinin فُرُوعٍ olduğunu ve "hayzın kesilmesi" anlamına geldiğini, bununla beraber bazılarının bu kelimeyi "iki hayız arası" şeklinde anladıklarını söylemiştir. Müellif buna ilave olarak مَا قَرَأَتْ جَبِينًا قَطُّ deyiminin "hamile kalmadı" anlamına geldiğini söylemiş ve bununla ilgili aşağıdaki beyti şahid göstermiştir:

ذَرَاءُ كَيْفٍ أَطَاءَ بِكَرٍ هَجَانِ اللَّوْنِ لَمْ تَقْرَأْ جَبِينًا

(Hiç hamile kalmamış, bembeyaz genç devenin kolları [gibi dolgundur].)²⁶

²⁴ el-Ahfeş el-Evsat, a.g.e., s. 336.

²⁵ Ebû Ubeyde, a.g.e., I/179; İbn Kuteybe, *Tefsîru şarîbi'l-Kur'ân*, s. 525; es-Sicistânî, a.g.e., s. 75.

²⁶ el-Ahfeş el-Evsat, a.g.e., s. 310-311; Bu beyit, Câhiliye döneminin muallaka şairlerinden olan Amr b. Kulsûm'e ait olup "muallaka-i sab'a"nın içinde bulunmaktadır. Bkz. ez-Zevzanî, a.g.e., s. 218.

"قرو" kelimesi iki zıt anlama gelen kelimelerdendir. Hicazlıların lehçesinde "kadının âdetten temizlenmiş hali" olup, Iraklıların lehçesinde ise kadının âdetli hali anlamına gelmektedir.²⁷ Kutâde ve Ebû Hayyân, قَرَأَ fiilini "telif etmek ve bir araya toplamak" şeklinde anlamıştır. İbn Atiyye'ye göre bu şekilde değerlendirildiğinde لَمَّا جَمَعَ فِي بَطْنِهَا وَلَدًا إِفْرَاطُ فِئَةٍ (karnında yavru bulundurdu) anlamına gelir²⁸. Ebû Ubeyde ve es-Sicistânî, bu ifadenin anlamıyla ilgili olarak el-Ahfeş'le aynı görüşü paylaşmıştır²⁹.

2.5. "Lâ Cerame" İfadesi (لَا جَرَمَ)

el-Ahfeş, ﴿لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ﴾ (Hiç şüphesiz onlar için sadece ateş vardır./en-Nahl, 62.) âyetini حَقٌّ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ şeklinde açıklamış ve

وَلَقَدْ طَعَنَتْ أَبَا عُبَيْدَةَ طَعْنَةً جَرَمَتْ فَرَارَةٌ بِهَا أَنْ يَغْضَبُ وَ

(Ebû Uyeyne'ye öyle bir hançer darbesi indirdin ki, senin bu yaptığın Fezâra'yı kızdırdı.)³⁰ beytini buna şahid göstererek mısradaki جَرَمَتْ fiilinin حَقٌّ لَهَا anlamına geldiğini ifade etmiştir³¹.

el-Ahfeş'in şahid gösterdiği beyti kendisinden önce Sîbeveyh ve Ebû Ubeyde şahid göstermiş, oradaki جَرَمَتْ fiilini أَهَمَّتْ لَهُمُ الْغَضَبَ (Gazap onlar için hak oldu) şeklinde izah etmiştir. Halîl b. Ahmed ise لَا جَرَمَ ifadesinin mâkablinde geçen cümlelerin cevabı olduğunu (Örneğin adam şöyle şöyle

²⁷ Ebu't-Tayyib Abdulvahid b. Ali el-Luğavî, *Kitâbu'l-ezdâd fi kelâmi'l-Arab*, thk. İzze Hasen, Dâru Tılâs, yyy.-1996, s. 359-361.

²⁸ İbn Atiyye, a.g.e., I/51; Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf el-Endelusî, *Tefsîru bahri'l-muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-1422, VIII/379.

²⁹ Ebû Ubeyde, a.g.e., I/2-3; es-Sicistânî, a.g.e., I/381.

³⁰ Bu beyti Ebû Esmâ b. ed-Darîbe'ye nisbet edenler olduğu gibi Atiyye b. Afîf'e ait olduğunu rivayet edenler de vardır. Bkz. Ebû Ubeyde, a.g.e., I/62; İbn Manzûr, a.g.e., XII/90; İbn Atiyye, a.g.e., IV/628.

³¹ el-Ahfeş el-Evsat, a.g.e., s. 385.

yaptılar der, sen de ﴿جَمَّ أَنَّهُمْ سَيَذُمُون﴾ "Onlar muhakkak pişman olacaklar" dersin) ifade etmiştir.³² İbn Kuteybe, ﴿لَا جَمَّ﴾ daki ل'nın [müşriklerin] ifadelerini reddetmek için gelmiş olduğunu, "mesele sizin zikrettiğiniz gibi değildir" demek olduğunu söylemiştir. ﴿جَمَّ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ﴾ âyetini de كَسِبَهُم النَّارُ (Onlara ateşi kazandırdı) şeklinde izah etmiştir³³.

2.6. "Subhâne" Kelimesi (سُبْحَانَ)

el-Ahfeş, ﴿سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا﴾ (Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, [senin bize öğrettiklerinden başka] bizim bilgimiz yoktur./el-Bakara, 32.) âyet-i kerîmesindeki سُبْحَانَ ifadesinin tefsirde براءٌ ve تَذَرِيهٌ anlamına geldiğini söylemiş ve şu beyti şahid göstermiştir:³⁴

وَأَنَّ لَمَّا جَاءَ نَبِيَّ فِخْرِهِ
سُبْحَانَكَ مِنْ عِلْمِ قَوْمِ الْفَاحِشِ

(Kibirlenme [haberi] bana geldiğinde, kibir Alkame'den ne kadar da uzaktır diyorum.)³⁵

Sîbeveyh, براءٌ لله من السُّوءِ (Allah'ın kötülüklerden beri olması) anlamına geldiğini ve yukarıda zikredilen el-A'şâ'ya ait beyitte de aynı anlamda kullanıldığını Ebu'l-Hattâb (ö. 177/793)'dan nakletmiştir³⁶. Ebû Ubeyde سُبْحَانَ ifadesinin براءٌ ve تَذَرِيهٌ anlamına geldiğini, el-A'şâise şiirde Alkame'nin övünmesini yalanladığını söylemiştir³⁷.

³² Sîbeveyh Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Âlemu'l-Kutub, yyy. -1983, III/138; Ebû Ubeyde, a.g.e., I/358.

³³ es-Sicistânî, a.g.e., s. 498.

³⁴ el-Ahfeş el-Evsat, a.g.e., s. 186.

³⁵ Bu beyit, Câhiliye döneminin büyük şairlerinden biri olan el-A'şâ Meymûn b. Kays'a aittir. Bkz. el-Bağdâdî Abdulkâdir b. Ömer, *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Amme Li'l-Kutub, Kahire-1977, I/175, VII/237; el-Ahfeş el-Evsat, a.g.e., s. 186

³⁶ Sîbeveyh, a.g.e., I/324.

³⁷ Ebû Ubeyde, a.g.e., I/8, 97.

2.7. "Selâm" Kelimesi (سَلَامٌ)

el-Ahfeş, ﴿وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا﴾ (Câhiller kendilerine laf attığında [incitmeksizin] "Selâm!" derler [geçerler]./el-Furkân, 63.) âyetindeki قَالُوا سَلَامًا ifadesini قَالُوا بَرَاءَةً مِنْكُمْ şeklinde anlamış ve سَلَامٌ kelimesinin bazı konuşmalarda بَرَاءَةً anlamına geldiğini ifade etmiştir. Müellif bu mevzu ile ilgili olarak,

سَلَامَكَ رَبَّنَا فِي كُلِّ فَجْرٍ بِرَبِّهِ مَا تَغْتَشُّكَ اللَّهُ وَمُ

(Ey Rabbimiz, seninle ilintilenen zemlerden seni tenzîhen her sabah sana selam veririz [seni tenzih ederiz].)³⁸ beytini şahid göstermiş ve buradaki سَلَامَكَ ifadesinin تَكْ بَرَاءَةً anlamına geldiğini söylemiştir³⁹.

Sîbeveyh el-Kitâb'ında yukarıdaki beyti şahid göstermiş ve قَالُوا سَلَامًا ifadesinin izahı ile ilgili Ebu'l-Hattâb (el-Ahfeş el-Ekber)'dan şunları nakletmiştir: Söz konusu âyet-i kerîme Mekkî olduğuna göre o gün Müslümanlara laf atan cahiller müşriklerdi. Müşriklere selam verme emredilemeyeceğine göre âyetin anlamı قَالُوا بَرَاءَةً مِنْكُمْ şeklindedir⁴⁰.

2.8. "et-Tehiyye" Kelimesi (التَّحِيَّةُ)

el-Ahfeş, "التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ" ifadesindeki التَّحِيَّةُ kelimesinin "mülk" anlamına geldiğini söylemiş ve şu beyti şahid göstermiştir:⁴¹

مِنْ كُلِّ مَا ذَلَّلْتَنِي قَدْ ذَلَّلْتَهُ غَيْرَ التَّحِيَّةِ

³⁸ Hikmetli sözleriyle tanınan Câhiliye şairi Umeyye b. Ebi's-Salt'a ait olan bu beyitteki سَلَامٌ kelimesinin بَرَاءَةً ve تَزْيِيرُهُ anlamına geldiği kaydedilmektedir. Bkz. el-Bağdâdî, a.g.e., VII/236; İbn Kuteybe, eş-Şi'r ve ş-şuarâ, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire-tsz, I/459.

³⁹ el-Ahfeş el-Evsat, a.g.e., s. 303-304.

⁴⁰ Sîbeveyh, a.g.e., I/325.

⁴¹ el-Ahfeş el-Evsat, a.g.e., s. 636.

(Mal mülk [ya da ebedîlik] dışında bir gencin nâil olabileceği her şeye nâil oldum.)⁴²

Müellif buna ilave olarak "حَيَّاكَ اللهُ وَيَّاكَ" (Allah seni mal mülklü ve sağlıklı kılsın) deyimini de şahid göstermek suretiyle, التَّحِيَّةُ kelimesinin "mülk" anlamına geldiği hususundaki kanaatini teyit etmiştir. Buradaki حَيَّاكَ kelimesinin مَلَكَكَ anlamında olduğunu, وَيَّاكَ kelimesinin de أَصْلَحَكَ manasına geldiğini ifade etmiştir⁴³.

التَّحِيَّةُ kelimesi, كَيْفَ لَمْ kelimesi gibi, aslı تَحِيَّةٌ (gibi)'dur. Yâ harfi, yâ'ya idğâm edildiğinden تَحِيَّةٌ şeklini almıştır⁴⁴. Bu kelimenin, "mülk" anlamına gelmesi hususunda bir kısım ulema el-Ahfeş'le aynı görüşü paylaşmıştır. Örneğin İbn Manzûr, حَيَّاكَ اللهُ ifadesini مَلَكَكَ اللهُ (Allah sana mülk versin) şeklinde açıklamış, Ebû Amr'ın da bu kelimeyi "mülk" şeklinde anladığını ifade etmiştir⁴⁵. Aynı şekilde Abdullah b. Sâlih el-İclî (ö. 211/926), Ebû Muhammed Abdullah b. İdrîs (ö. 192/807)'in üç farklı şiiri şahid göstererek التَّحِيَّةُ kelimesinin şiirlerde "mülk" anlamında kullanıldığını isbat ettiğini söylemiştir⁴⁶.

Bununla beraber, söz konusu kelime hususunda müellifimizden farklı düşünenler de vardır. Örneğin, İbnu'l-Arabî, التَّحِيَّةُ kelimesinin

⁴² Bu beyit, Zuheyr b. Cenâb el-Kelbî'ye aittir. Kavminin meliki olan Zuheyr b. Cenâb Câhiliye şairlerindedir. Muammarûndan (uzun yaşayanlardan) olup 150 yıl yaşadığı söylenmektedir. Bkz. el-Cumahî Muhammed b. Selâm, *Tabakâtu fuhûli's-suarâ*, şrh. Mahmud Muhammed Şâkir, Matbaatu'l-Medenî, Kahire-tsz., I/36; Ebu'l-Ferec el-Esfehânî Ali b. Huseyn b. Muhammed, *el-Eğânî*, thk. Samîr Câbir, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut-tsz., III/121; İbn Kuteybe *eş-Şi'r ve's-suarâ*, I/379.

⁴³ el-Ahfeş el-Evsat, a.g.e., s. 636.

⁴⁴ Sibeveyh, a.g.e., IV/397; el-Kurtubî EbûAbdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebibekr, *el-Câmi' li ehkâmi'l-Kur'ân: ve'l-mubeyyin limâ tezammenehu mine's-sunne ve âyi'l-Furkân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut-2006, VI/487; İbn Manzûr, a.g.e., III/428.

⁴⁵ İbn Manzûr, a.g.e., III/428.

⁴⁶ el-Kurtubî, a.g.e., VI/488.

yukarıdaki beytte "bekâ" anlamında kullanıldığını söylemiştir⁴⁷. Söz konusu beyti söyleyen şairin (Zuheyr b. Cenâb el-Kelbî (ö. 60/564)'nin) melik olduğunu düşündüğümüzde onun mülke ihtiyacı olmayacağı açıktır. İbnu'l-Arabî'nin dediği gibi Zuheyr'in bu mısradaki "bekâ" anlamını kastetmiş olması ihtimal dâhilindedir.

Bununla beraber التَّحِيَّةُ kelimesinin daha farklı manalara geldiği rivayetleri de mevcuttur. Örneğin, "حَيَّاكَ اللهُ" ifadesinin "أَحْيَاكَ اللهُ" (Allah seni diri kılsın) anlamında olduğu rivayet edilmiştir.⁴⁸ Aynı şekilde, التَّحِيَّةُ kelimesinin السَّلَامُ anlamında kullanıldığı rivayet edilmiştir. Nitekim Halid b. Yezid, "التَّحِيَّةُ kelimesi 'mülk' anlamında olsa bile, 'التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ' ifadesi 'Bütün afetlerden selâmet olma' manasınadır" demiştir⁴⁹.

2.9. "Vaâ" Kelimesi (وَأَى)

el-Ahfeş, ﴿وَتَعَرَّيْهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ﴾ (Belleyici kulaklar onu bellesin diye [böyle yaptık]./el-Hâkka, 12.) âyet-i kerîmesindeki تَعَرَّيْ fiilini, وَأَعَيْتُ ذَاكَ أُذُنِي (Onu kulağım belledi) şeklinde ve وَأَعَيْتُ سَمْعِي (Onu kulağım belledi), وَأَعَيْتُ الرَّادَ (Azığın korudum) ve وَأَعَيْتُ الدَّاعَ (Eşyayı muhafaza ettim) şeklindeki kullanım tarzlarıyla izah etmiş ve şu beyti şahid göstermiştir:

الْخَيْرُ أَبْقَى وَإِنْ طَالَ الزَّمَانُ بِهِ [وَالشَّرُّ أَخْبَثُ مَا أَوْعَيْتَ مِنْ زَادٍ

(Hayır üzerinden ne kadar zaman geçse de [kaybolmaz] kalıcıdır. Şer ise azık olarak koruyup muhafaza ettiğin şeylerin en kötüsüdür.)⁵⁰

⁴⁷ İbnu'l-Arabî Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Fikr, Beyrut-tsz., I/591.

⁴⁸ Sâhib el-Ezherî Ebû Ubeyde Ahmed b. Muhammed, *el-Ğaribeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Mektebe Nizâr Mustafa Elbâz, 1. Baskı, Riyad-1999, II/520.

⁴⁹ İbn Manzûr, a.g.e., III/428.

⁵⁰ el-Ahfeş el-Evsat, a.g.e., s. 605; Bu beyit, Câhiliye döneminin filozof şairlerin olduğu söylenen Ebû Ziyâd Abîd b. el-Abras el-Esdî (ö. 25/600)'ye aittir. Bkz. el-Kayravânî Ebû

el-Ferrâ ve es-Sicistânî, âyetteki *تَحْظَاهَا* ifadesini, *بِهَا* şeklinde açıklamıştır⁵¹.

2.10. "Veykenne" İfadesi (وَيَكَنَّ)

el-Ahfeş, *وَيَكَنَّ* (Demek ki, Allah rızık dilediğine bol veriyor./*el-Kasas*, 82.) âyetindeki *وَيَكَنَّ* ifadesini müfessirlerin *أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ* (Görmüyor musun ki Allah..) şeklinde tefsir ettiklerini söylemiş ve bu manayı teyit etmek için şu beyti şahid göstermiştir.

وَيَكَنَّ مَنْ يَكُنْ لَهُ نَشَبٌ يُحِبُّ بَ وَهِيَ يَفْتَرُ قَوْلَ عِشَاءِ يَشْضُرُّ

(Görmüyor musun ki, kişinin malı mülkü olursa sevilir, fakirleşen kimse de sıkıntı içinde yaşar.)⁵²

Sîbeveyh *وَيَكَنَّ* ifadesini el-Halîl'e sormuş, o da *كَنَّ*'in *وَيَكَنَّ*'den ayrıldığını ve manasının, uyararak "Şu durum sizdeki bu duruma benzemiyor mu?" denmesi gibi olduğunu söylemiştir.⁵³ el-Ahfeş'in şahid olarak sunduğu bu beyti kendisinden önce Ebû Ubeyde ilgili konuyu işlerken şahid göstermiştir. Onun *وَيَكَنَّ* ifadesinin anlamıyla ilgili yaptığı açıklamalar el-Ahfeş'in görüşüyle paralellik oluşturmaktadır. Aynı şekilde es-Sicistânî de sözü edilen kelimeyi *أَلَمْ تَرَ أَنَّ* şeklinde anlamıştır⁵⁴. İbn

Ali el-Hasen b. Raşîk, *el-Umde fi mehâsini's-şî'ri ve âdâbihi ve nakdih*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru'l-Cîl, Beyrut-1981, I/283; ez-Ziriklî, a.g.e., IV/188.

⁵¹ el-Ferrâ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut-1980, III/181; es-Sicistânî, a.g.e., s. 158.

⁵² el-Ahfeş el-Evsat, a.g.e., s. 555; Bu beyit Zeyd b. Amr b. Nufeyl'e aittir. Zeyd b. Amr b. Nufeyl, Ömer b. el-Hattâb'la amca çocuklarıdır. Câhiliye döneminde puta tapmayı reddetmiş ve Hanîf dini araştırmış ancak İslâmiyet'in gelmesinden üç sene önce vefat etmiştir. Bkz. el-Bağdâdî, a.g.e., VI/404; Ya'kûb Emîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-mufassal fi şevâhidî'n-nahvi's-şî'riyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-1992, I/433; İbn Kesîr, İmâduddîn İsmail b. Ömer el-Kuraşî ed-Dımaşkî Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, yyy.-1997, III/316-331.

⁵³ Sîbeveyh, a.g.e., II/154.

⁵⁴ Ebû Ubeyde, a.g.e., II/112; es-Sicistânî, a.g.e., s. 484.

Kuteybe (ö. 276/889), Katâde'nin وَكَاكَ ifadesini أَلَمْ تَعْلَمَ (Bilmiyor musun?) şeklinde anladığını söylemiştir⁵⁵. el-Ferrâ (ö. 207/822) ise مَا وَكَاكَ ifadesinin مَا إِلَىٰ صُنْعِ اللَّهِ diyen adamın kastettiği manada olduğunu söylemiş ve el-Ahfeş'in sunduğu beytin aynısını şahid göstermiştir. İlave olarak, bir bedevinin وَكَاكَ ifadesini, أَلَمْ تَرَأَنَّ anlamına kullandığı diyalogu örnek olarak sunmuştur. Ayrıca, bazı nahivcilerin وَكَاكَ'nin وَكَ ve أَ şeklinde iki farklı kelimededen oluştuğunu, bununla da وَبَلَّكَ kastedilmiş olup lââm'ın düştüğünü söylediklerini aktarmıştır. Bazı nahivcilerin de sözü edilen ifadenin وَي ve وَكَ kelimelerinin birleşimi olduğunu söylediklerini ve bu durumda وَي kelimesinin "hayret (şaşırmak)" anlamına geleceğini ifade etmiştir⁵⁶.

Sonuç

el-Ahfeş'in *Meâni'l-Kur'ân*'ı bize ulaşan ilk dilbilimsel tefsirlerden olması hasebiyle âyet-i kerîmeleri izah ederken belirttiği görüşler ayrı bir değer arz etmektedir. Ekseriyetle sarf, nahiv, kıraat ve lehçe farklılıklarıyla ilgili konulara ağırlık verildiği görülen söz konusu eserde az da olsa belagat, kelâm, müteşâbih âyetlerle ilgili görüşler ve benzeri konular yer almaktadır. el-Ahfeş, bunlara ilave olarak ğarîbu'l-Kur'ân türü eserlerin mevzusunu oluşturan lügatle ilgili konularda da açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamaları yaparken manası hususunda karışıklık olan ğarîb kelimelere özen göstermiş, ğarîb olmayan kelimelerin anlamı ile ilgili olarak şiirle istişhadda bulunma gereği duymamıştır. Müellifimizin bu şekilde manasıyla ilgili şiirle istişhadda bulunduğu ğarib kelimelerin sayısı onu geçmemektedir. İstişhadda bulunurken tercih ettiği şiirlerin tamamına yakını Câhiliye döneminin şairlerinden olması el-Ahfeş'in

⁵⁵ İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 336.

⁵⁶ el-Ferrâ, a.g.e., II/312.

istişhad hususunda seçici olduğunu göstermektedir. Müellif izah ettiği kelimelerle ilgili şiirle istişhadda bulunurken ihtiyaç duyduğu takdirde şiir dışındaki dil malzemelerinden de yararlanmak suretiyle görüşünü desteklemiştir.

İstişhadda bulunduğu kelimeleri özetleyecek olursak, *آذَاءَ اللَّيْلِ* ifadesinin ve *إِدَابٌ* kelimesinin anlamı hususunda kendisinden önceki müfessirlerin görüşlerine mutabık kalan el-Ahfeş'in bu husustaki görüşü, kendisinden sonraki muteber kaynaklarca da teyit edilmiştir.

el-Ahfeş'in açıklamasını yaptığı *الْحَدُّ* kelimesine kendisinden önceki dilciler "yardım eden, hizmet eden, işte ve hizmette kolaylık" şeklinde bir birine yakın anlam vermişlerdir. el-Ahfeş'se bunun "hizmet" ile ilgili bir kelime olduğunu belirtmiş ve daha fazla izahta bulunmamıştır.

قُوءٌ kelimesiyle ilgili iki zıt anlamı zikreden el-Ahfeş, bunlar arasında tercihte bulunmamış, bu kelimeyle ilgili olan *فِرَاتٌ جَدِيدًا* ifadesinin "hamile kalmak" anlamına geldiğini söylemiş ve bu mananın doğruluğunu bir beyti şahid göstermek suretiyle ispat etmiştir.

Müellifin *جَمٌّ* ifadesinin anlamıyla ilgili söyledikleri kendisinden önce bu hususta görüş belirten Sîbeveyh ve Ebû Ubeyde'nın açıklamalarıyla üst üste düşmektedir. el-Halîl ve İbn Kuteybe'nin bu kelimeyle ilgili izahları da el-Ahfeş'in görüşüyle çelişmemektedir.

el-Ahfeş'in *سُبْحَانَ* kelimesinin anlamıyla ilgili görüşü Sîbeveyh ve Ebû Ubeyde'nin açıklamalarıyla aynı minvaldedir. *مَلَامٌ* kelimesinin *el-Furkân* 63'cü âyetindeki anlamı Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'da zikrettiği Ebu'l-Hattâb'ın görüşünü özetler niteliktedir. *التَّحِيَّةُ* kelimesine gelince, bu söz "mülk", "beka" ve "selamet olma" gibi bir çok anlama geldiği rivayet edildiği halde el-Ahfeş "mülk" anlamını tercih etmiştir. Şahid gösterdiği beyitte de sözü edilen kelimenin "mülk" anlamında olup olmadığı

tartışıldığı halde müellifimiz onun "mülk" olduğuna kesin kanaat getirmiştir.

el-Ahfeş, aynı şekilde *يُحْفِ* fiilinin çeşitli kelimelerle kullanıldığında meydana gelen farklı anlamlarını zikretmiş ve "muhafaza etmek" manasında geçen bir şiiri de şahid göstermiştir. *يُحْفِ* ifadesi, anlamı hakkında birkaç farklı görüş bulunan bir kelime olmakla beraber el-Ahfeş "görmüyor musun ki" şeklindeki en çok zikredilen görüşü tercih etmiştir.

el-Ahfeş el-Evsat Arap dili gramerinde söz sahibi dilcilerden biridir. Bu sebeptendir ki, ana gövdesini sarf ve nahvin oluşturduğu *Meâni'l-Kur'ân*'da anlaşılmasında güçlük çekilen kelime ve cümleleri izah ederken aynı zamanda bir nahiv kuralını da açıklamış ve onu bol şâhidlerle takviye etmiştir. Onun dilbilgisi ile ilgili açıklamaları kendisinden sonraki dilciler tarafından dikkate alınmış ve dille ilgili eserlerde ve tefsirlerin nahivle ilgili bölümlerinde görüşlerine çokça müracaat edilmiştir. Bununla beraber müellifin ğarîb kelimeler hakkındaki görüşleri incelendiğinde, söylediği görüşlerin hemen tamamının kendisinden önceki âlimlerce zikredildiği görülür. el-Ahfeş kendisinden önceki alimlerce ileri sürülen görüşlerden birini tercih ederek zikretmiş, bazen de birkaçını sıralayıp aralarında her hangi bir tercihte bulunmamıştır. Müellifimizin gösterdiği şahidlerin önemli bir kısmının da Sîbeveyh veya Ebû Ubeyde tarafından *el-Kitâb* ve *Mecâzu'l-Kur'ân*'da zikredilmiş olması ayrıca dikkat çekmektedir.

Kaynaklar

- el-Ahfeş el-Evsat, Ebu'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade el-Mucâşi'î, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Abd'ul-Emîr Muhammed Emîn el-Verd, Âlemu'l-Kutub, Beyrut-2003.
- el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-Arab*, I-XIII, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Amme Li'l-Kutub, Kahire-1977.

- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtu'l-Mufessirîn*, Bilmen Yayınevi, İstanbul-1973.
- el-Cumahî, Muhammed b. Selâm, *Tabakâtu fuhûli's-suarâ*, I-II, şrh. Mahmud Muhammed Şâkir, Matbaatu'l-Medenî, Kahire-tsz.
- Durmuş, İsmail, "Meânî", *DİA*, XXVIII, İstanbul-2003.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelusî, *Tefsîru bahri'l-muhît*, I-VIII, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-1422.
- Ebu'l-Ferec el-Esfehânî, Ali b. Huseyn b. Muhammed, *el-Eğânî*, I-XXIV, thk. Samîr Câbir, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut-tsz.
- Ebu't-Tayyib, Abdulvahid b. Ali el-Luğavî, *Kitâbu'l-ezdâd fî kelâmi'l-Arab*, thk. İzze Hasen, Dâru Tılâs, yyy.-1996.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Musennâ et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, I-II, thk. Muhammed Fuat Sezgin, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut-1981.
- el-Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, I-III, thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmerrâî, yyy. Beyrut-1988.
- el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân*, I-III, Âlemu'l-Kutub, Beyrut-1980.
- Gümüş, Sadreddin, "Garîbu'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 5-6, İstanbul-1987-1988.
- Hassanov, Sefer, Muhammed b. el-Hasan el-Mu'înî'nin "*Levâmi'u'l-burhân ve kavâti'ul beyân fî Meâni'l-Kur'ân*" Adlı Eserinin Tahlil ve Tahkiki, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-2006.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğâlib, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, I-V, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan-1993.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Nuzhetu'l-elbâb fî'l-elkâb*, I-II, thk. Abdulaziz Muhammed b. Sâlih, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad-1989.
- İbn Kesîr, İmâduddîn İsmail b. Ömer el-Kuraşî ed-Dımaşkî Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XXI, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, yyy.-1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslîmed-Dîneverî, *eş-Şi'r ve's-suarâ*, I-II, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire-tsz.
- = *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakari, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-1978.

- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdir, 1. Baskı, Beyrut-tsz.
- İbn Sellâm, Ebû Ubeyd el-Kâsim b. Sellâm, *Ġarîbu'l-Hadîs*, I-IV, thk. Muhammed Abdu'l-Muîd Hân, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut-1396.
- İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I-IV, nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Fikr, Beyrut-tsz.
- Karagöz, Mustafa, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı* (Hicri İlk Üç Asır), (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri-2009.
- Kayagil, M. Süleyman, *el-Ahfeş el-Evsat ve Meâni'l-Kur'ân'ı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya-2013.
- = “Əxfəşin Həyatı və Yaradıcılığı”, *Baku İslâm Üniv. Zaqatala Şubesi Dergisi*, Sayı 3, Zaqatala-2008
- el-Kayravânî, Ebû Ali el-Hasen b. Raşîk, *el-Umde fi mehâsini's-şî'ri ve âdâbihi ve nakdih*, I-II, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru'l-Cîl, Beyrut-1981.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebibekr, *el-Câmi' li ehkâmi'l-Kur'ân: ve'l-mubeyyin limâ tezammenehu mine's-sunne ve âyi'l-Furkân*, I-XXIII, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türki, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut-2006.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen b. Beşîr, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, I-III, thk. Ahmed Ferîd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lubnan-2003.
- er-Râğib el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsim Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Mufredât elfâzi'l-Kur'ân*, I-II, Dâru'l-Kalem, Dimaşk-tsz.
- Sâhib el-Ezherî, Ebû Ubeyde Ahmed b. Muhammed, *el-Ġarîbeyn fi'l-Kur'ânve'l-hadîs*, I-VI, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Mektebe Nizâr Mustafa Elbâz, 1. Baskı, Riyad-1999.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, I-V, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Âlemu'l-Kutub, 3. Baskı, yyy.-1983.
- es-Sicistânî, Ebû Bekr Muhammed b. Azîz, *Kitâbu ġarîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Edîb Abdulvâhid Cemrân, Dâru Kuteybe, yyy-1995.
- et-Tayyâr, Musâ'id b. Süleyman b. Nâsır, *et-Tefsîru'l-luğavî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad-1422/2001.
- Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu istilâhâti'l-funûn ve'l-ulûm*, I-II, thk. Ali Dahrûc, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Beyrut-1996.
- Ya'kûb, Emîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-mufassal fi şevâhidi'n-nahvi's-şî'riyye*, I-III, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-1992.

- ez-Zebîdî, es-Seyyid Muhammed el-Murteza el-Huseynî, *Tacu'l-arûs mincevâhiri'l-kâmûs*, I-XL, Dâru'l-Hidâye, yyy.-tsz.
- ez-Zeccâc, *Î'râbu'l-Kur'ân*, I-III, thk. İbrahim el-Ebyârî, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, Kahire-tsz.
- ez-Zevzenî, Ebû Abdullah Huseyn b. Ahmed b. Huseyn, *Şerhu muallekâti's-seb'a*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut-2002.
- ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm kâmûsu terâcim*, I-VIII, Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, Beyrut- 2002.